

УДК 316.728(477)

ОКСАНА ДАНИЛЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор кафедри політичної соціології Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, Харків

Інтерпретація ідей А.Шюца при дослідженні ситуації солдата, який повертається додому, в сучасній Україні

Анотація

У статті розкриваються особливості вивчення ситуації солдата, який повертається додому, в сучасній Україні. Предметом дослідницької рефлексії є проведення та інтерпретація інтерв'ю із солдатами, які повернулися після демобілізації із зони АТО. Дослідження здійснюється на перетині, з одного боку, соціології повсякденності й соціології конфлікту, а з іншого боку, біографічного методу й авторського лінгвоконфліктологічного методу (виявлення потенційної конфліктності й різних образів конфлікту через текст, дискурс). У центрі уваги автора — праця А.Шюца “Той, що повертається додому” та два контрастні кейси, реконструйовувані дослідницею на підставі отриманого емпіричного матеріалу — інтерв'ю із солдатами, які повернулися додому. Розкриваються основні напрями переосмислення ідей соціології повсякденності А.Шюца з урахуванням, по-перше, характеристик сучасного суспільства, пов'язаних із впливом інформаційних технологій та розвитку сучасних засобів комунікації на повсякденні практики; по-друге, українського контексту й наявності різних образів конфлікту, що триває на Сході України; по-третє, розвитку якісних методів соціологічного дослідження, зокрема здійсненого авторкою синтезу різних тактик якісного дослідження з напрацюваннями у царині соціології конфлікту.

Ключові слова: “той, що повертається додому”, якісні методи соціологічного дослідження, система релевантності, повсякденність, дім

ОКСАНА ДАНИЛЕНКО,

доктор социологических наук, профессор кафедры политической социологии Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина, Харьков

Інтерпретація ідей А.Шюца при дослідженні ситуації повертаючогося додому солдата в сучасній Україні

Аннотація

В статті розкриваються особливості вивчення ситуації повертаючогося додому солдата в сучасній Україні. Предметом дослідницької рефлексії являється проведення і інтерпретація інтерв'ю з солдатами, вернувшись після демобілізації із зони АТО. Дослідження здійснюється на перетині, з однієї сторони, соціології повсякденності і соціології конфлікту, а з іншої сторони, біографічного методу і авторського лінгвоконфліктологічного методу (виявлення потенціальної конфліктності і різних образів конфлікту через текст, дискурс). В центрі уваги автора — робота А.Шюца “Повертаючийся додому” і два контрастних кейси, реконструйованих дослідницею на основі отриманого емпіричного матеріалу — інтерв'ю з солдатами, вернувшись додому. Розкриваються основні напрями переосмислення ідей соціології повсякденності А.Шюца з урахуванням, в перших, характеристик сучасного суспільства, пов'язаних з впливом інформаційних технологій і розвитку засобів комунікації на повсякденні практики; во-вторых, українського контексту і наявності різних образів для конфлікту на Сході України; в-третьих, розвитку якісних методів соціології, в частині реалізованого автором синтезу різних тактик якісного дослідження з напработками в області соціології конфлікту.

Ключові слова: “повертаючийся додому”, якісні методи соціологічного дослідження, система релевантності, повсякденність, дім

OKSANA DANYLENKO,

doctor of sciences in sociology, professor of the
Department of Political Sociology, V.N.Karazin
Kharkiv National University, Kharkiv

Interpretation of A.Schütz's ideas within research of the situation of homecoming soldier in modern Ukraine

Abstract

The article is devoted to revealing peculiarities of studying the problem of homecoming soldier in modern Ukraine. The subject of the research reflection is conducting and interpretation of interviews with soldiers who returned after demobilization from the ATO zone. The research is carried out at the intersection of the sociology of everyday life and the sociology of conflict at the level of theory, on the one hand, and at the intersection of the biographical method and the author's linguo-conflictological method (the identification of potential conflict and various images of conflict through text, discourse) at the level of methods of qualitative sociological research, on the other hand. In the center of author's attention is A.Schütz's work "The Homecomer" and two contrast cases, which are reconstructed on the basis of the received empirical material – interviews with soldiers returning home. The main directions of the rethinking of the ideas of A.Schütz's everyday life sociology are revealed, firstly, on the ground of characteristics of modern society connected with the influence of information technologies and development of means of communication on everyday practices; secondly, on the ground of the Ukrainian context, mainly the presence of various images of the current conflict; thirdly, on the ground of developments in the sphere of qualitative methods in sociology, which enable synthesis of various tactics of qualitative research with developments in the field of conflict sociology.

Keywords: *homecomer, methods of qualitative sociological research, system of relevance, everyday life, home*

Проблема “того, хто повертається додому” розглядається А.Шюцем у праці “Той, що повертається додому” (The Homecomer) [Schuetz, 1945], де він не тільки аналізує ситуацію солдата, який повертається додому, а й дає

розгорнені характеристики того, що означає “дім”, і чому “той, хто повертається додому” іноді почувається чужим і переживає шок, подібний до Одисеевого шоку.

Варто розглядати працю А.Шюца “Той, що повертається додому” в єдності з його працею “Чужий: соціально-психологічний нарис” [Schuetz, 1944]. Обидва тексти були вперше опубліковані англійською мовою в США, куди А.Шюц емігрував з Австрії, рятуючись від націонал-соціалізму. Пізніше ці дві праці було перекладено рідною для А.Шюца німецькою мовою (див., напр.: [Schutz, 1972]). На початку ХХІ століття ці наукові нариси були опубліковані російською мовою (див., напр.: [Шюц, 2003; Шюц, 2004]), причому переклад поняття “дім” та інших ключових понять цього дискурсу міг би стати окремою темою обговорення, так само, як і вплив скорочень тексту на сприйняття загального контексту праці. Але тут пропонується сконцентрувати увагу на іншому — на розвитку викладених у цих працях ідей А.Шюца при реалізації якісних соціологічних досліджень проблеми дому в сучасній Україні. Що саме приваблює в його працях і несе в собі евристичний потенціал? Що потребує переосмислення й чому? Як здійснити адаптацію ідей А.Шюца до реалій ХХІ століття і до специфіки дослідження випадку солдата в сучасній Україні? Ці питання видаються дискусійними, тому пропонується помістити їх у центр уваги даної статті.

Мета статті — виявити й розкрити основні напрями переосмислення Шюцевих ідей про “того, хто повертається додому” з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства та специфіки застосування якісних методів соціології.

Слід зазначити, що порівняння текстів А.Шюца “Той, хто повертається додому” і “Чужий: соціально-психологічний нарис” з його біографією показує, що обидві праці біографічно детерміновані й віддзеркалюють особистісний досвід. У них дістав відображення і досвід мігранта, і досвід А.Шюца як солдата в період Першої світової війни, і досвід його взаємодії із солдатами, які поверталися додому наприкінці Другої світової війни в США — обидві праці *релевантні* для А.Шюца й пов’язані з його *біографічною ситуацією*. І саме через ці та деякі інші ключові терміни соціології повсякденності він намагається знайти ключ до соціологічного осмислення комплексу проблем “чужий — той, що повертається додому”: релевантність, збіг систем релевантності, біографічно детермінована ситуація, *осадковий* досвід, запас наявного знання, неproblematicність, узвичаєність. Такий варіант осмислення забезпечує глибину проникнення в предмет дослідження й можливість враховувати специфіку повсякденного життєсвіту (“alltagliche Lebenswelt”) і його трансформацій у процесі здобуття нового, незрідка екстремального досвіду. На думку А.Шюца, це і є одним з основних чинників, що зумовлюють шок “того, хто повертається додому”, і проблематичність розуміння, що пов’язане насамперед із незбігом систем релевантності.

Праці А.Шюца містять низку ідей, актуальність яких для сучасного українського суспільства важко переоцінити: вони дають змогу аналізувати в контексті соціології повсякденності і проблеми вимушених переселенців в Україні, і проблеми трудових мігрантів, і, ясна річ, проблеми адаптації

солдат і офіцерів української армії, котрі повертаються сьогодні із зони АТО.

Цінним у соціологічній спадщині А.Шюца є те, що він намагається концептуалізувати поняття “дім” у річищі соціології повсякденності, наголошуючи багатоманіття суб’єктивних смислів та прочитувань, і звертається при цьому до пошуку інтерсуб’єктивності, передусім шляхом розгляду символічного значення дому. Зазначаючи, що “символічна характеристика поняття “дім” емоційно забарвлена й важка для опису, позаяк “дім означає різне для різних людей”, А.Шюц все одно вказує, що дім — “це особливий спосіб життя, що складається з маленьких і звичних елементів, що нам дорого” [Шюц, 2004: с. 551], і це можна вважати робочим визначенням дому з боку А.Шюца в річищі соціології повсякденності.

У даній статті пропонується сконцентрувати увагу на застосуванні основних положень соціології повсякденності А.Шюца в дослідженні життєсвіту солдата в сучасній Україні. Від 2015 року я займаюся розробленням і застосуванням методології і методів дослідження цієї проблеми на стику соціології конфлікту і соціології повсякденності, виявляючи ускладнення й можливості застосування якісних методів соціології в дослідженні проблеми дому і “того, хто повертається додому”, а від 2016 року проводжу інтерв’ю із солдатами, що повернулися додому із зони АТО; при цьому я поєдную біографічний і лінгвоконфліктологічний методи (про методологію дослідження можна прочитати в статті [Даниленко, 2015]), а також застосовуючи тактики історії життя та історії сім’ї. У перебігу цього дослідження було виявлено низку ускладнень соціологічного вимірювання проблеми і необхідність подальшої інтерпретації та розвитку ключових положень соціології повсякденності А.Шюца з урахуванням специфіки досліджуваної ситуації. В центрі уваги статті — два інтерв’ю, розглядувані як два контрастні випадки, або кейси: *перший випадок*¹ — ситуація солдата, який повернувся додому і відчуває, що він тут може бути корисним і потрібним, який адаптувався і облаштовує свій дім, який повернувся до своєї мирної професії; *другий випадок*² — ситуація солдата, який “так і не повернувся” і після демобілізації почувався так, ніби він лише ненадовго у відпустці і має знову повернутися на війну, бо він там потрібен (а тому невдовзі після інтерв’ю він знову пішов служити в зоні АТО, тепер уже за контрактом).

Через реконструкцію цих двох кейсів, звісно ж, не передбачається репрезентувати все багатоманіття життєсвітів солдат в Україні, які беруть участь в АТО, та загалом усі випадки солдат, які повертаються додому, в сучасній Україні. Реконструкція цих випадків покликана продемонструвати унікальність життєвих ситуацій, одночасно подібних і контрастних та обраних як контрастні за критерієм, чи повернувся додому солдат остаточно чи ж він так і не повернувся; це допоможе нам краще зрозуміти випадки такого

---

1 Надалі фрагменти, що стосуються випадку 1, позначатимуться також як перше інтерв’ю, або інтерв’ю 1.

2 Надалі фрагменти, що стосуються випадку 2, позначатимуться також як друге інтерв’ю, або інтерв’ю 2.

роду “повернення” чи “неповернення”. Для розуміння глибинних причин “повернення” чи “неповернення” має значення також подібність цих випадків: обидва солдати, які повернулися, мають вищу технічну освіту (при цьому в роки навчання вони не проходили навчання на військовій кафедрі й тому пішли служити солдатами, а не офіцерами), обидва в момент мобілізації жили в Харкові, мали роботу і стабільний дохід, а також власне житло, обидва пішли воювати добровольцями, обидва були активними учасниками Євромайдану. Звісно, за наявності інших освітніх і мотиваційних характеристик життєві й випадки повернення можуть виглядати по-іншому, але такі випадки потребують окремого опису. Тут же, виходячи з цілей дослідження (виявлення особливостей адаптації і “повернення додому”), обрано саме ці два випадки, що не претендують на охоплення всіх можливих типів. Крім того, докладний опис специфіки біографічної ситуації цих солдат і її впливу на “повернення додому” або “неповернення додому” є темою окремої статті. Натомість головна мета цієї статті — розглянути, як у цих двох інтерв’ю “спрацювали” чи “не спрацювали” ідеї А.Шюца при здійсненні соціологічного дослідження.

Ідеї А.Шюца мають значний евристичний потенціал для дослідження випадку солдата, який повернувся додому, проте низка моментів потребують переосмислення. Аналіз дослідницького процесу й отриманих емпіричних даних дав змогу виокремити такі головні напрями інтерпретації ключових положень А.Шюца стосовно сучасних умов розвитку суспільства та щодо специфіки ситуації в Україні.

Передусім необхідне переосмислення ідей А.Шюца з урахуванням розвитку сучасних інформаційних технологій і засобів комунікації. Це пов’язане з тим, що працю “Той, хто повертається додому” було написано більш як півстоліття тому, коли не було сучасних можливостей комунікації з тими, хто залишився вдома. Це пов’язані із сучасними інформаційними технологіями і розвитком засобів комунікації можливості, що дають змогу скоротити розрив у спілкуванні у разі розлуки на тривалий час і можуть сприяти тому, що зберігаються спільні теми й немає різкого стрибка у відстежуванні змін у системі релевантності. Про це свідчить аналіз текстів інтерв’ю із солдатами та членами їхніх сімей у двох контрастних варіантах, по кожному з яких пропоную розглянути приклад. Перший приклад демонструє, як зберігається зв’язок із домом і збіг систем релевантності за рахунок можливості обговорення та спільного розв’язання проблем, пов’язаних із домом. І хоча за умов військових дій варіанти використання сучасних засобів комунікації в повсякденному житті обмежені, все одно, як показують інтерв’ю, можливостей спілкування з близькими куди більше, ніж це було в середині ХХ століття, коли головним засобом спілкування на відстані були листи, і відчуття “тут-і-тепер” втрачалося через неузгодженість в часі, розсинхронізацію, адже доставка листів потребувала значного часу. Другий приклад показує, що сучасні засоби комунікації сприяють збереженню єдності системи релевантності з тими солдатами, які залишилися в зоні АТО: коли солдат після демобілізації почувається не як такий, що повернувся додому остаточно, а як такий, що повернувся у відпустку, він підтримує зв’язок із

тими, хто залишився в зоні АТО, стежить за подіями там і зрештою знову повертається в армію — служити за контрактом.

Утім, як показує аналіз текстів інтерв'ю, не це є вирішальним чинником: домінантний вплив справляє біографічна ситуація солдата і той досвід, першою чергою екстремальний, що був пережитий ним під час служби в зоні АТО. Та попри це необхідно враховувати також вплив чинника розвитку засобів комунікації. Навіть якщо він не домінує, за наявності інших чинників він спрацьовує на їх посилення чи пом'якшення за рахунок зберігання контакту з членами сім'ї та підтримки спільної релевантної теми (наприклад, у першому випадку однією із таких тем була допомога з боку брата в облаштуванні будинку, в який планував повернутися, а потім повернувся солдат).

Ще один важливий напрям переосмислення ідей А.Шюца пов'язаний з необхідністю зважати на специфіку ситуації солдата, який повертається додому, в сучасній Україні, зумовлену наявністю конфлікту інтерпретацій з приводу поточних подій.

Слід зазначити, що специфічний випадок солдата в сучасній Україні (коли ситуація пов'язана із різними образами конфлікту, різноманітними інтерпретаціями подій з боку населення на батьківщині солдата), звісно, не відображений у праці А.Шюца. (Хоча відомо, що не тільки український конфлікт має різноманітні образи конфлікту; у світовій практиці можна знайти й інші приклади, пов'язані з військовими діями, що дістають різні інтерпретації.) Тому випадок українського солдата потребує концептуалізації й осмислення з урахуванням особливостей цієї ситуації.

Одна зі специфічних характеристик випадку українського солдата полягає от у чому. Військові дії в зоні АТО пов'язані з конфліктом на Сході України (а також із взаємозалежним із цим конфліктом між Україною та Росією), а ці конфлікти мають різні варіанти інтерпретації з боку жителів України. У зв'язку з цим є відмінності й у ставленні до участі у військових діях. І це слід враховувати при аналізі життєсвіту солдата, який повертається додому, адже із поверненням він може зіткнутися з відображенням цих різних образів конфлікту в повсякденних ситуаціях. Це може впливати на адаптацію солдата, який повертається додому. Але й стосовно цієї ситуації варто зазначити, що ключовим чинником, який впливає на адаптацію, виступає пережитий екстремальний досвід в АТО. Вплив пережитого екстремального досвіду враховується у праці А.Шюца, він розглядає, як це впливає на зміну системи релевантностей, що зумовлює ускладнення адаптації після повернення додому: різний запас наявного знання впливає на відмінності в рамках інтерпретацій поточних подій. І тут доречно згадати одну важливу ідею А.Шюца, що стосується ролі дому в біографічно детермінованій ситуації. Як показав аналіз двох представлених випадків, наявність конфлікту інтерпретацій практично не впливає на адаптацію тих, хто повертається, але слід розуміти, що в контексті певних біографічних ситуацій цей конфлікт може виходити на перший план.

Можливість дослідження окреслених проблем, пов'язаних з конфліктом інтерпретацій і різними образами конфлікту, реалізується на рівні методології через синтез соціології повсякденності із соціологією конфлікту, а

на рівні методів дослідження — через синтез біографічного методу [Rosenthal, 2005; Рождественская, 2012] із авторським лінгвоконфліктологічним методом [Даниленко, 2007; 2013; 2014], що враховує відмінність образів конфліктів, формованих у полі перетину різноманітних дискурсів (про значення образів конфлікту при здійсненні лінгвоконфліктологічної експертизи див., напр.: [Даниленко, 2014], про процедуру інтерв'ю, в якому поєднуються біографічний і лінгвоконфліктологічний метод, див.: [Даниленко, 2013; 2015]).

Треба звернути особливу увагу на специфіку соціологічного підходу при здійсненні якісних соціологічних досліджень, зокрема на формулювання запитань. Як дізнатися, що означає “дім”? Як виявити різні образи конфлікту? Як вийти на обговорення конфліктів, з якими стикається солдат, що повернувся додому? Розгляньмо це докладніше, зі зверненням до ілюстративних фрагментів із текстів інтерв'ю. Для цього необхідно позначити ключові моменти дослідницької методики.

При проведенні інтерв'ю із солдатами, які повернулися додому, застосовувалася така процедура інтерв'ю. Перша частина інтерв'ю — це біографічне інтерв'ю (у варіанті, який пропонує Г.Розенталь, наративно-біографічне [Rosenthal, 2005]), що передбачає мінімальне втручання інтерв'юєра й фазу уточнювальних запитань за біографічним наративом, отриманим у результаті відповіді на запитання: “Розкажіть про своє життя...”. Однак це здійснюється тільки після того, як респондент розповів історію свого життя без втручання інтерв'юєра, а у фазі додаткових запитань використовуються формулювання, отримані в біографічному наративі, щоб мінімізувати вплив на респондента [Rosenthal, 2005: S. 161–198; Рождественская, 2012: с. 142–164]. Друга частина — глибинне проблемно-орієнтоване інтерв'ю, в тому числі із застосуванням лінгвоконфліктологічних індикаторів, що дають змогу вийти на відображення різних образів конфлікту, пов'язаних з різноманітними дискурсами. При проведенні глибинних проблемно-орієнтованих інтерв'ю я дотримувалася логіки праці А.Шюца “Той, що повертається додому”, і запитання про дім було сформульовано так: “Що означає для Вас “дім”?”. Отримані відповіді були цікаві й багатогранні.

Розгляньмо фрагменти із двох інтерв'ю. Перше інтерв'ю: “В детстве это было, конечно, папа, мама — это дом. Где папа, мама — там и дом... Сейчас... место, где мне комфортно даже находится. Да, вот так вот. Потому что в целом я домосед, люблю просто сидеть дома, ничего не делать. Вообще ничего не делать (сміється). Поэтому вот, мне должно быть комфортно... Здесь я выстроил себе комфортный мирок, мне моя реализация нравится, поэтому это — место, где комфортно находится одному” (інтерв'ю 1, чоловік, 1985 р.н., служба в зоні АТО від серпня 2014 до серпня 2015, служив артилеристом-навідником установки ГРАД, інтерв'ю проведено у жовтні 2016)¹.

---

¹ Як уже зазначалося, у цій статті не наводяться докладні характеристики кожного з кейсів. Це є темою окремої статті. Проте тут увагу зосереджено на проблемах вимірювання. Слід також наголосити, що тут наведено фрагмент інтерв'ю, проведеного в перебігу

Наступний фрагмент — із другого інтерв'ю: “Дом?... Ну, это... место, где всегда спокойно, где можно (пауза), не знаю, как это охарактеризовать... расслабиться, отдохнуть, где можно забыть о том, что происходит вовне... Вот. И сконцентрироваться где-то на каких-то там своих вещах, на домашних вопросах... Ну, в общем, замкнуться в каком-то там узком пространстве, исключая все вопросы, все проблемы извне. Вот. Там, где комфортно, уютно, тепло. Ну как-то так...” (інтерв'ю 2, чоловік 1979 р.н., служба в зоні АТО із січня 2015 р. до квітня 2016 р., служив снайпером-розвідником, інтерв'ю проведено у жовтні 2016 року)¹.

Як можна побачити із цих фрагментів, обидва солдати, що повернулися, відзначають важливість комфорту і наголошують значущість можливості усамотнення (“*комфортно бути одному*”, “*замкнутися у вузькому просторі, виключити всі проблеми ззовні*”). Разом із тим привертає увагу те, що за такої постановки запитання відповіді не містили розгорнутого наративу про дім, пов'язаного з характеристиками повсякденних речей у домі, хоч і передавали внутрішні відчуття.

У перебігу обговорення результатів під час участі в дослідницькій майстерні Ґ.Розенталь у Центрі якісних соціологічних досліджень університету Геттінгена імені Ґеорга-Авґуста (Німеччина) я одержала рекомендації формулювати запитання про дім у такий спосіб: “*Про що Ви думали, коли згадували про дім під час Вашої служби в армії? Що Ви уявляли, згадуючи про дім?*” Ці формулювання є суттєвим доповненням для одержання більш наративних відповідей, тож доцільно використовувати їх у подальшому при дослідженні проблеми дому.

Крім того, для наповнення образу дому виміром особливостей речового світу є сенс також запитувати про улюблені речі в домі, про які згадував солдат. Методичні знахідки, пов'язані з дослідженням світу речей, можна знайти у праці німецької дослідниці А.Бош “Споживання і виключення: соціологія культури речей” [Bosch, 2010], де викладаються методологія й результати дослідження, проведеного в Німеччині. І хоча це дослідження жодним чином не пов'язане з вивченням солдат, які повернулися додому, методика реалізації вимірювання можна адаптувати до дослідження життєсвіту солдата, адже через розповіді про улюблені речі А.Бош виходить на маркери ідентичностей, зокрема застосовуючи метод фотографії. При про-

---

першого етапу (що включав усі описані у пропонованій статті елементи та блоки запитань). Друга зустріч для інтерв'ю відбулася в січні 2017 року і була пов'язана з уточненням даних про батьків, бабусь і дідусів, побудовою “сімейного дерева”, зі з'ясуванням деяких побутових деталей організації повсякденного життя в армії, а також із використанням методу фотографії застосовно до проблеми дому і повернення додому. Крім того, згодом було проведено інтерв'ю із братом солдата, який повернувся додому, і це дало змогу отримати дуже важливий матеріал для реконструкції випадку повернення додому. Але це також окремих напрям для подальшої інтерпретації.

¹ У разі спроби домовитися стосовно проведення другого етапу інтерв'ю у січні 2017 року з метою уточнення запитань, що виникли в перебігу інтерпретації отриманого матеріалу, респондент повідомив, що він знову служить в зоні АТО, і коли з'явиться нагода зустрітися наступного разу, він сказати не може.

веденні інтерв'ю із солдатами, які повернулися додому, я також використовувала метод фотографії.

На підставі праць А.Шюца після запитання “Що для Вас означає дім?” у перебігу інтерв'ю було поставлено запитання: “Отже, Ви повернулися додому... Пригадайте, будь ласка, і опишіть максимально докладно свої відчуття перших днів”. Це запитання більшою мірою стимулювало наратив, причому в обох інтерв'ю давало змогу вловити ключові подібності й відмінності сприйняття повернення додому. Заслуговує на увагу подібність у структурі наративу при відповіді на запитання про повернення додому: спочатку опис рефлексії перед поверненням додому, яке в обох інтерв'ю можна схарактеризувати як відповідь самому собі на запитання про те, чи потрібен він і далі в АТО і чи може бути корисним, чи слід залишитися служити в армії або в пов'язаних із нею структурах, повернувшись додому, обидва згадують накопичений негатив і бажання повернутися додому¹, а потім уже переходять до опису своїх відчуттів власне від дому по поверненні в нього (далі буде наведено фрагменти інтерв'ю про повсякденні відчуття від сприйняття дому)². Відмінність же у відповіді на це запитання полягала насамперед у тому, що в описах повернення додому кожен, виходячи зі своєї біографічної ситуації, по-різному відповідає на запитання про те, чи повернувся він остаточно і де він може бути кориснішим — вдома чи знову в АТО.

Розгляньмо фрагмент з інтерв'ю 1, оскільки він передає низку різнопланових моментів, пов'язаних із поверненням додому, зокрема тих, що відображають систему релевантності та перехід від одних повсякденних практик до інших:

“Інтерв'юєр: Отже, Ви повернулися... Опишіть, будь ласка, свої відчуття в перші дні, вже вдома.

Респондент: У меня было... Я кайфовал от комфорта. Я... сюда приехал, здесь все было заставлено мебелью, перевезенной из той квартиры. Здесь не был закончен ремонт. Здесь очень много было чего еще доделывать. И, несмотря на это, просто мне так было удобно все, комфортно. Я мог принять душ, я мог посидеть на унитаза. Это такая радость! Просто невероятно! Вот. Я кайфовал от комфорта, я получал удовольствие от уединения... Там... там надо было уметь, чтобы типа скрыться куда-то, чтобы тебя никто не трогал. Это прямо надо было уметь... А, я помню, что я вот... у меня было какое-то освобождение от того, что я что-то кому-то должен. Вот... Я пере-

---

¹ У другому інтерв'ю був настільки розгорнутий опис своїх відчуттів в армії перед поверненням, що можна було припустити, ніби опитуваний забув, що запитання було про те, що він відчував, коли повернувся додому, і не зможе відповісти без нагадування. Однак він не забув і сам перейшов до відповіді на поставлене запитання після цього розгорнутого опису.

² Причому в першому інтерв'ю було стільки побутових подробиць щодо елементів комфорту, якими можна було насолодитися, повернувшись додому, що це побічно розкривало те, чого саме з організації домашнього побуту особливо бракувало в армії. І це допомагало частково скласти уявлення про повсякденні практики в армії. З огляду на це при проведенні другого інтерв'ю було запроваджено додатковий блок запитань стосовно повсякденних практик в армії, в тому числі пов'язаних з “тілесністю”.

стал заниматься спортом, хотя я в армии, вот, вообще... в очень крутой форме был... Не тянуло как-то... С одной стороны, я хотел, типа: вот сейчас мы начнем с друзьями гульбасить. Я раз, два раза с ними встретился — и все, мне надоело. Потому что как-то... не получаю удовольствия... Я понял, что у меня нет с ними тем для разговора... И говорить про войну я с ними не хотел, и, в принципе, я не люблю про это говорить. Не потому, что там какие-то воспоминания... Я знаю, что я вот хвастун, и я не хочу этим хвастаться. Вот... Что еще? Вот когда я сюда приехал, ну, облегчение... Облегчение, что никому ничего не должен. Наверное, это самая главная эмоция была, которая... Ну, и у меня было дикое желание начать помогать маме как-то, потому что... мама осталась без папы... Папа был весьма авторитарен. И маме очень тяжело... Мне очень было интересно, как мама это все переживает, как я могу ей помочь. Вот... Как-то хотелось во все включиться и продолжать быть полезным” (інтерв’ю 1, чоловік, 1985 р.н., служив артилеристом-відником установки ГРАД).

Основні теми, що їх можна виокремити в даному фрагменті інтерв’ю 1 — “кайфовал от комфорта” (з наведенням конкретних деталей), бажана можливість усамітнення (із завваженням, що це було непросто в армії), також “было какое-то освобождение от того, что я что-то кому-то должен”, одночасно відзначається відсутність спільних тем з друзями (що побічно демонструє утворення незбігу систем релевантності). І найголовніше, респондент зазначає, що “как-то хотелось включиться и продолжать быть полезным”, хотілося допомагати мамі, яка втратила свого чоловіка (батька солдата), коли він був в АТО. Він приїжджав на похорон, а тепер повертався з думками про те, як він може допомогти мамі, це було для нього релевантно і, на мій погляд, бажання допомогти мамі, яка цього потребувала, впливало на те, що він почувався корисним, а в подальшому й таким, що повернувся остаточно. Це головний момент, що контрастує з другим інтерв’ю — інтерв’ю з іншим солдатом, котрий відчуває, що він так і не повернувся, і сам говорить про це так: “...В общем, если, вот, в начале, когда я уходил на дембель, у меня было чёткое ощущение того, что я не собираюсь возвращаться, то, вот, с прошествием времени почему-то я по себе замечаю, что нет, я всё-таки туда вернусь, я там не закончил, я там нужен, мои навыки всё-таки чего-то стоят — и потраченных времени, ресурсов, всё остальное... Я там больше полезен” (інтерв’ю 2, чоловік, 1979 р.н., служив снайпером-розвідником). Порівняння цих двох ключових фрагментів показує вплив біографічно детермінованої ситуації на зміни системи релевантності. У співвідношенні з текстами інтерв’ю в цілому слід зазначити, що у випадку інтерв’ю 2 великий вплив справив екстремальний досвід, пов’язаний із втратою близького друга під час служби в АТО, — як розповідає респондент, його друг загинув, підірвавшись на фугасі. Можна припустити, що ці екстремальні переживання багато в чому вплинули на зміни його системи релевантності й бажання повернутися знову до зони АТО, і треба нагадати, що вже після інтерв’ю він реалізував ці плани. Проте біографічні детермінанти поведінки у ситуації повернення додому потребують додаткового аналізу та перевірки побудованих на підставі аналізу текстів гіпотез (це є темою окремої публікації й не може бути поданим у даній статті).

Виходячи із ключових ідей соціології повсякденності, в подальшому при проведенні інтерв'ю ставилося також запитання про те, що було незвичним, дивним, що впадало в око в першу чергу після повернення. Тут ключовим моментом для такого формулювання запитання в перебігу інтерв'ю було те, що, відповідно до соціології повсякденності, солдат, узвичаївши повсякденність армії, після повернення додому мусить наново узвичаїти повсякденність мирного життя, яке раніше було для нього звичним і неproblemатичним, тоді як тепер він має погляд “чужинця” на звичну раніше повсякденність. Відповіді були інформативними та співзвучними ключовим ідеям А.Шюца. Відповіді на запитання з інтерв'ю 1 (солдат, котрий за певний час після повернення успішно адаптувався і повернувся до колишньої мирної професії) містили багато цікавих з точки зору соціології повсякденності побутових деталей, що стосуються і мовних особливостей, і побутового комфорту, і тілесних практик, котрі довелося наново узвичаювати в мирному житті, щоби повсякденність знову стала “неproblemатичною”. Обсяг статті не дає змоги проілюструвати це фрагментами інтерв'ю, зазначу лише, що формулювання запитань про те, що видалося незвичним удома, спрацювало й допомогло одержати відповіді, наповнені деталями і порівняннями повсякденних практик в армії і після повернення додому.

Розгляньмо докладніше фрагменти з інтерв'ю 2 (солдата, котрий відчуває, що він так і не повернувся), що стосуються запитань про повернення додому, оскільки вони розкривають деякі з моментів, пов'язаних зі складністю адаптації до мирного життя:

“Інтерв'юєр: *Опишіть, будь ласка, що після повернення додому для Вас було незвичним? ...*

Респондент: *Ой, первое время — люди.*

Інтерв'юєр: *Люди?*

Респондент: *Люди... Ну, скажем так: был дикий дискомфорт от большого количества людей. Там, там просто уже, там... глаз натренированный. И каждое движение, там, боковым зрением отличаешь, там людей очень мало. Вот... И когда, там, продвигаешься по территории, не важно, заселённой или не заселённой, там каждый человек — это, не то, чтобы редкость, но... Людей мало, вот, они сами даже стараются не появляться на открытой местности. Вот. А когда приезжаешь сюда — здесь очень много людей. Поначалу, тоже, особенно, когда в первый раз в отпуск приехал, впал в такую лёгкую панику. Люди, люди, люди, люди... То есть это вызывало такое, ну... ощущение тревоги. Но потом постепенно это прошло, но, собственно, всё равно стараюсь так не... [невелика пауза] не окружать себя большим количеством людей. Что ещё... [Пауза.] Очень удивили цены...”* (інтерв'ю 2, чоловік, 1979 р.н., служив снайпером-розвідником).

Як випливає з наведеного вище фрагмента, респондент говорить про те, що незвично багато людей, що зумовлено почасти специфікою військової професії і роду служби, і це впливає на особливості адаптації до повсякденного життя. Фіксуючи це, можна завважити відображення в тексті інтерв'ю рефлексії з приводу процесу узвичаювання повсякденності при переході від повсякденного життя в АТО до повсякденності мирного життя. Коли ж респондент говорить про ціни, спрацювають фонові очікування — побачити

повсякденність такою, якою він її залишив, і тут домінуювальним моментом є не зміна системи релевантності, а саме фонові очікування.

Ще один момент по поверненні, що його відзначив респондент, — це опис спроби повернутися до колишньої професії мирного життя (перед тим, як піти добровольцем на службу в зоні АТО, солдат працював програмістом в ІТ-компанії): *“А, ещё момент такой, ну опять же, если продолжать тему, что не вернулся... Я, когда вернулся на работу, то не смог полностью уйти... Ну... Работа программиста включает в себя тот фактор, что должен на определённый промежуток времени погружаться в проект, вникать в него, там, особенно на начальном этапе. Когда вернулся, в общем-то, я не смог заставить себя погрузиться в проект. Вот. Всё равно он у меня был, там, если не на втором, то на третьем плане. Вот, первоначально все задачи были вот там — приходил на работу: первое дело — новости, потом — почта, а потом только работа”* (інтерв'ю 2, чоловік, 1979 р.н., служив снайпером-розвідником).

Відповідаючи на запитання про повернення додому, респондент дали рефлексує щодо зміни його системи цінностей, що дає нам інформацію і про зміну системи релевантності: *“Если, там, сравнивать приоритеты — жизненные приоритеты, то есть до войны и после... Если до войны как-то рассматривался вариант карьеры... там, развитие карьеры, какие-то там личностные планы, финансовая составляющая, улучшение там финансовой составляющей, то после АТО система ценностей коренным образом поменялась, вот... Финансы, личностные блага отошли на второй, третий план. Больше начали цениться такие вот... домашний уют, спокойствие, крыша над головой...”* (інтерв'ю 2, чоловік, 1979 р.н., служив снайпером-розвідником). Як можна бачити з цього фрагмента, тут тему дому і його значущості, релевантності заторкує вже сам респондент. Подальші міркування солдата, який повернувся, також відображають зміни системи релевантності під впливом пережитого досвіду: *“...Точно так же по людям. Если я раньше, скажем так, оценивал людей относительно того, что они добились, вот, за свою, там, жизнь, карьеру и так далее, то сейчас я оцениваю немножко другими критериями. Уже смотрю, что они говорят, что делают, уже не важно, во что он одет, на чём он ездит, сколько он зарабатывает... Мне больше важно то, чем он живёт, чем он дышит. Больше уделяю внимания его словам, особенно таким... небрежно оброненным. Больше внимания уделяю эмоциям, мимике, жестам, но это, опять же, издержки профессии”* (інтерв'ю 2, чоловік, 1979 р.н., служив снайпером-розвідником).

Як показує аналіз текстів інтерв'ю, один із найважливіх чинників, що впливають на адаптацію після повернення додому — зміна системи релевантності, що повною мірою співзвучне ідеям А.Шюца.

Наступний блок запитань був пов'язаний із тим, чи траплялися конфлікти після повернення додому, а якщо були, то які саме. Формулювання цього блоку були максимально “м'якими” і впливали із попередніх наративів, що допомогло солдатам пригадати й описати деякі із ситуацій з мінімальним впливом інтерв'юєра.

Таким чином, аналіз текстів інтерв'ю дає можливість вивчити особливості випадків адаптації солдат, які повертаються додому, кожен із яких є унікальним і потребує глибинного занурення та вивчення, але водночас — через схожі характеристики — відображає домінуючий вплив змін системи релевантності й біографічних ситуацій. Але, крім того, доцільно подивитися на отриманий матеріал з точки зору проблем і можливостей соціологічного вимірювання особливостей адаптації солдата, який повертається додому: як можна оптимізувати підхід до вимірювання такої складної теми, пов'язаної з переживанням екстремального досвіду, і що дає звернення до вивчення проблеми дому в рідчизні соціології повсякденності А.Шюца.

Як показує запропонований тут варіант застосування і розвитку ідей А.Шюца до емпіричного дослідження проблеми солдата, котрий повертається додому в сучасній Україні, ці ідеї містять значний евристичний потенціал, тож доцільно використовувати методологічні знахідки, викладені в його нарисах “Той, що повертається додому” і “Чужий: соціально-психологічний досвід”. Певні його ідеї потребують адаптації з урахуванням як реалій ХХІ століття, так і специфіки випадку українського солдата, що пов'язане, насамперед, із відмінністю образів конфлікту. Слід також зазначити, що відмінності образів конфлікту в перебігу дослідження можна було зафіксувати переважно при фіксації етнографічних нотаток у процесі реалізації дослідження й обговорення цих тем на повсякденному рівні (не з респондентами) і меншою мірою — в процесі проведення інтерв'ю. Виявилось, що навіть найменування цієї теми і деяких ключових моментів дослідження може вписуватися в “лінгвоконфліктологічні експерименти гарфінкелівського роду” (докладніше про такі експерименти див., напр.: [Даниленко, 2009]), що дає змогу отримати наратив, що відображає різні образи конфліктів. Це свідчить про доцільність подальшої реалізації дослідження на стику соціології конфлікту і соціології повсякденності з урахуванням можливостей синтезу різноманітних тактик (кейс-стаді та біографічний метод доповнювати історією сім'ї й етнографічним методом), базуючись на конфліктологічній інтерпретації ідей А.Шюца стосовно дослідження проблеми солдата, який повертається додому.

Отже, аналіз текстів інтерв'ю із солдатами, котрі повертаються додому із зони АТО, а також рефлексія з приводу дослідницького процесу дають підстави для висновку про те, що ідеї А.Шюца про “того, хто повертається додому” не втратили своєї актуальності, але мають бути переосмислені з урахуванням, *по-перше*, характеристик сучасного суспільства, пов'язаних із впливом інформаційних технологій і розвитком засобів комунікації на трансформацію повсякденних практик; *по-друге*, українського контексту; *по-третє*, соціології, особливо біографічного методу й етнографічного підходу, а також синтезу різноманітних тактик.

З аналізу інтерв'ю також випливає, що запитання про дім і повернення додому допомагають вийти на вимірювання особливостей повсякденного життєсвіту солдата, який повернувся додому, в тому числі на характеристики змін його системи релевантності, що є одним із найсуттєвіших чинників адаптації демобілізованого солдата до мирного життя.

Джерела

Даниленко, О. А. (2007). Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории — к формированию социокультурных идентичностей. Вильнюс: Изд-во Европейского гуманитарного университета.

Даниленко, О. А. (2009). Лингвоконфликтологические эксперименты гарфинкелевского рода в социологии. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*, 15, 183–186.

Даниленко, О. А. (2013). Жизненный мир и социокультурные идентичности инженеров-мигрантов из постсоветских стран в Германию: постановка проблемы. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*, 4, 87–91.

Даниленко, О. А. (2014). Аналитическая модель конфликта и образ конфликта: между системой и субъектом. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, 1101, 30–34.

Даниленко, О. А. (2015). Возвращающийся домой в современной Украине: постановка проблемы. *Український соціологічний журнал*, 1–2, 28–33.

Рождественская, Е. Ю. (2012). *Биографический метод в социологии*. Москва: Издательский дом Высшей школы экономики.

Шютц, А. (2003). Возвращающийся домой. В А. Шютц *Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии* (с.с. 207–221). Москва: Институт фонда “Общественное мнение”.

Шютц, А. (2004). Возвращающийся домой. *Избранное: мир, светящийся смыслом* (с.с. 550–556.). Москва: РОССПЭН.

Bosch, A. (2010). *Konsum und Exklusion. Eine Kulturosoziologie der Dinge*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Rosenthal, G. (2005). *Interpretative Sozialforschung. Eine Einführung*. Weinheim, München: Juventa Verlag.

Schuetz, A. (1944). The Stranger: an Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, 49(6), 499–507.

Schuetz, A. (1945). The Homecomer. *American Journal of Sociology*, 50(5), 369–376.

Schütz, A. (1972). Der Heimkehrer. *Gesammelte Aufsätze; II: Studien zur soziologischen Theorie*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 71–84.

Статтю одержано 20.10.2017

References

Bosch, A. (2010). *Konsum und Exklusion. Eine Kulturosoziologie der Dinge*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Danilenko, O. A. (2007). The Language of Conflict in a Transforming Society: From Constructing History to Shaping Sociocultural Identities. [In Russian]. Vilnius: European Humanities University Press. [= Даниленко 2007]

Danilenko, O. A. (2009). Garfinkelian Linguo-Conflictological Experiments in Sociology. [In Russian]. *Methodology, Theory and Practice of Sociological Analysis of the Present-Day Society*, 15, 183–186. [= Даниленко 2009]

Danilenko, O. A. (2013). Life-World and Sociocultural Identities of Engineers Migrating from Post-Soviet States to Germany: A Problem Statement. [In Russian]. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology*, 4, 87–91. [= Даниленко 2013]

Danilenko, O. A. (2014). An Analytical Model of a Conflict and Representation of the Conflict: Between the System and a Subject. [In Russian]. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv*

National University. Sociological Research of the Present-Day Society; Methodology, Theory, Methods, 1101, 30–34. [= Даниленко 2014]

Danilenko, O. A. (2015). The Homecomer in Today's Ukraine: A Problem Statement. [In Russian]. *Ukrainian Sociological Journal*, 1–2, 28–33. [= Даниленко 2015]

Rosenthal, G. (2005). *Interpretative Sozialforschung. Eine Einführung*. Weinheim, München: Juventa Verlag.

Rozhdestvenskaia, Ye., Yu. (2012). *The Biographical Method in Sociology*. [In Russian]. Moscow: Higher School of Economics Publishing House. [= Рождественская 2012]

Schuetz, A. (1944). The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, 49(6), 499–507.

Schuetz, A. (1945). The Homecomer. *American Journal of Sociology*, 50(5), 369–376.

Schütz, A. (1972). Der Heimkehrer. *Gesammelte Aufsätze; II: Studien zur soziologischen Theorie*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 71–84.

Schuetz, A. (2003). The Homecomer [In Russian]. In A. Schuetz *The Meaning Structure of Daily Life: Essays in Phenomenological Sociology* (pp. 207–221). Moscow: Institute of Public Opinion Foundation. [= Шюц 2003]

Schuetz, A. (2004). The Homecomer. [In Russian]. *Selected Papers: The World Luminous by Meaning* (pp. 550–556.). Moscow: Russian Political Encyclopedia Press. [= Шюц 2004]

Received 20.10.2017